

Opponensi vélemény

Kis Benedek József: „A katonai biztonság kérdései a közel-keleti és észak-afrikai térségben az arab tavasz tükrében”

c. akadémiai doktori értekezéséről

A szerző azzal a kritikus megállapítással indítja értekezését, hogy „a világban globális felfordulás tapasztalható.” Ezt az amerikai és európai politika változásával, az ún. MENA (Middle-Eastern and North African) államok biztonságihiányos helyzetével és ennek a menekültválságban és a nemzetközi terrorizmusban kulmináló hatásaival indokolja. A dolgozat tárgyát mindazonáltal a térség biztonsági és katonapolitikai kérdéseinek vizsgálatára szűkíti, és csak ezzel összefüggésben tekint az amerikai és európai stratégia változásaira.

Az említett „globális felfordulásnak” újabb lökést adhat az éppen dúló koronavírus-járvány is, amely elfordulást hozhat a globalizáció eddigi uralkodó trendjétől a világgazdaságban és a nemzetközi politikában. A 2019 elején lezárt dolgozat természetesen erre még nem reflektálhatott.

Az értekezés egyik erőssége az empirikus és leíró jelleg, amellyel a biztonságpolitika számos kérdését tárgyalja, döntően annak védelmi, katonai oldalával foglalkozva a tárgyalt térségben. Kevesen tudnak eligazodni e térség államainak rendkívül összetett, vallási és ideológiai szempontból megosztott, társadalmi és politikai konfliktusokkal terhes világában. Az egyes államok nemcsak vallási, de etnikai szempontból sem egységesek, részben annak is köszönhetően, hogy létrejöttük idején határaikat önkényesen, a korábbi gyarmati hatalmak érdekeinek megfelelően húzták meg. Közismert tény, hogy ahonnan a brit gyarmati uralom visszavonult, mindenütt elvetette a viszály magvát, beépített konfliktusok sorát hagyva hátra. Ez Indiától a mai Ciprusig bezárólag bizonyított tény, ahogy a 30 milliós kurd népesség államiságának a megoldatlansága is innét ered. Ez természetesen csak az egyik oka az egykori gyarmati országok problémáinak, de korántsem mellékes körülmény. Az államfejlődés olyan akadályait, mint a társadalom törzsi szerveződése, a gazdasági erőforrások egyenlőtlen eloszlása (gondolok főleg az olajban gazdag és szegény országok különbségére), és a vallási felekezeti konfliktusok, a szerző sokoldalúan tárgyalja, de ennek a posztkoloniális országokra oly jellemző közös vonásnak a szerző kevesebb figyelmet szentel.

Külszolgálati tapasztalatai és a témakörben régóta végzett alapos kutatásai alapján Kis Benedek József sokoldalúan és gazdag tényanyagon keresztül mutatja be a térség országait,

gyakorlatias megközelítésben, biztonság- és katonapolitikai szempontból érdemben elemezve a térség biztonsági helyzetét. Imponáló mennyiségű forrásanyagot vonultat fel, amelyek zöme aktuális helyzetelemzés és jelentés, ezért jó részük eleve interneten keresztül elérhető forrás, de bőven merít a biztonság- és védelempolitika kérdéseivel foglalkozó elméleti igényű művekből is. A felsorolt gazdag irodalomban ugyanakkor viszonylag kevés a nemzetközi viszonyok elméletével foglalkozó írás, bár örömmel találok például kedvenc realista szerzőm, St. Walt írásaival, akit a szövetségkötések igénye és nehézségei kapcsán idéz. Mivel itt elsősorban hadtudományi értekezésről van szó, nem tekintem problémának a nemzetközi kapcsolatok, a geopolitika elméleti értelmezéseinek gyengébb képviselőjét, csak jelzem, hogy a tágabb elméleti kitekintés megkönnyítené, hogy a szerző az empirikus tényanyagot tágabb elméleti kontextusban helyezze el.

A katonai biztonság elemzésének középpontba állítását a szerző személyes érdeklődésén túl az is indokolja, hogy a térség „a világnak az a régiója, ahol a katonai erő továbbra is az érdekérvényesítés fontos eszköze”. Bizonyíték erre már önmagában a fegyverkezés magas üteme és a fegyverzetek importjának tetemes mértéke is, ami kisebb vagy nagyobb mértékben jellemző a térség valamennyi államára. Ez önmagában jelzi, hogy tartósan biztonságihiányos, instabil politikai környezetről van szó, amit a szerző nyomatékosan hangsúlyoz is.

A poszt-koloniális, ún. fejlődő országok államiságának egyik döntő problémája ugyanis éppen biztonsági helyzetük labilitása. Sok állam nem képes a felségterületén az államiság egyik döntő ismérvét, a legitim erőszak monopóliumát garantálni. Miközben megkapja szuverenitásának külső, nemzetközi jogi elismerését, a belső szuverenitás, azaz a főhatalom képessége arra, hogy hatalmának és törvényeinek a saját területén érvényt szerezzen, erősen hiányos marad; a hatalom megoszlik, gyakran szét is porlad a társadalom különböző, alsóbb szintű szerveződéseiben, amelyek egymás között is konfliktusban állhatnak. Az állam hobbes-i ismérve, hogy biztonságot nyújtson a saját területén élők számára szabadságuk egy részének feláldozása fejében, ilyen körülmények között nem tud teljesülni. A gazdasági fejlődés problémái mellett ez is a kudarcos államok (failed states) sokasodásának fő oka.

Az értekezés témaválasztása ebből a szempontból is feltétlenül indokolt. A szerző bemutatja a térség egyes államainak erőfeszítéseit a biztonsági problémák megoldására, mindenekelőtt a fegyveres erők fejlesztése és irányítása terén. Részletesen kitér a katonai képességek értékelésére, mind az állomány, a haderőnemek különbségei, a korszerű

fegyverekhez való hozzáférés tekintetében. Fontos elemként vizsgálja a katonai irányítás minőségét is, amely gyakran döntővé válik a háborús konfliktusokban. Kiemeli a modern hadviselés megváltozott logisztikai és irányítási körülményeit, különösen az önálló milíciák és a decentralizált és aszimmetrikus hadviselés közepette. Az egyes nagyobb államok belső válságainak tárgyalása során a hadsereg és a belbiztonsági szervek eltérő szerepét és a hatalomhoz való viszonyát is kellő alaposággal tárgyalja. Míg egyes országokban a hadsereg az államhatalom fő támasza, másutt, forradalmi helyzetekben a rezsim megbuktatásának fő eszköze lett.

Az egyes országok biztonságpolitikai helyzetének és katonai képességeinek elemzése és értékelése mellett a szerző könyvében kiváló és igen tanulságos hadtörténeti okfejtéseket találunk, amelyek a lezajlott háborúk és fegyveres összecsapások részletes bemutatásán és vizsgálatán alapulnak. Sorra veszi a kisebb és nagyobb regionális hatalmak hadseregeit és harci tapasztalatait, bemutatva a katonai képességeik gyengéit és erősségeit. Különösen informatívnak és érdekesnek találtam az izraeli hadsereg és az Izrael által vívott háborúk történetének elemzését, amelyet a szerző érezhetően a legmélyebben ismer. De kellő részletességgel tárgyalja Irak katonai képességeinek változását a sorozatos háborúk nyomán, az iraki-iráni háborútól kezdve a két Irak-ellenes Öböl-menti háborún át egészen a nemrég lefolytatott, az Iszlám Állam elleni hadműveletekig, valamint Egyiptom, Szaúd-Arábia, Irán és valamennyi észak-afrikai ország hadseregeinek fejlődését és harcképességi szintjét. Kifejezetten érdekesnek tartottam az arab haderők hatékonyságának okaival, tényezőivel foglalkozó elemzéseit.

Az értekezés alcímében szerepel az utalás az „arab tavasz” utáni változásokra. A szerző általános értékelése szerint a hadsereg és a biztonsági szolgálatok nem voltak okai a 2011-es felkeléseknek, és nem is voltak meghatározó tényezők a rendszerváltásban és a demokratizálódási folyamatban. Ugyanakkor, amikor a tömegek az utcákra vonultak, a katonai erő alkalmazása mégis meghatározóvá vált az események alakulásában.

Az egyes országok e szempontból is változatos képet mutatnak. Figyelemre méltó, eredeti módon veti fel és tárgyalja a szerző a térség autokrata rendszerű államainak és a hadseregnek a viszonyát a társadalmi változások tükrében. Az állam mindenütt támaszkodik a fegyveres erőkre, a mindenkori hatalom igyekszik puccsbiztos lojalitásukat biztosítani, amire többféle eszközt is alkalmaznak, az anyag juttatásokon és személyi politikán kívül a párhuzamos biztonsági szolgálatok működtetéséig. Társadalmi nyugtalanság és mozgalmak idején azonban a hadsereg mégis érzékenyen reagál a változásokra. Az arab tavasz a demokratizálás jegyében indult, de az autokrata vezetés leváltása önmagában mégsem oldotta

meg e társadalmak alapvető problémáit. Általában az lett a következménye, hogy vagy új autokrata vezetés lépett a korábbi helyére, vagy erősen meggyengült, alkalmasint szétesett maga az állam, egymással vetélkedő törzsek, politikai csoportosulások küzdenek a hatalomért és a gazdasági javakért, mint Líbiában, vagy polgárháború dúlja szét az országot, mint Szíriában. A szerző országonként is bemutatja az arab tavasz további sorsát, bemutatva a demokratizálási törekvések kudarcát olyan körülmények között, amelyek nem kedveznek a demokrácia érvényesülésének, mindenekelőtt az alacsony gazdasági fejlettség miatt, amelyet esetenként –mint Egyiptomban - a túlnépesedés problémája is súlyosbít. Miközben a szerző elsősorban a katonai és biztonsági tényezőket tarja szem előtt, nem mellőzi a társadalmi problémákat sem. Fontos tényként rögzíti például e társadalmak fiatalságát; a fiatalok nagy része magas szintű képzésben is részesül, miközben rosszak az esélyei annak, hogy megfelelő foglalkoztatást találjanak.

A szíriai polgárháborúban a hadsereg ellentmondásos szerepét is bemutatja: a katonai vezetés lojális maradt a politikaihoz, de nem fordult szembe kellő határozottsággal a decentralizált lázadó csoportokkal, amelyek maguk is megosztottak voltak. Egyes tisztek dezertáltak és átálltak a Szír Szabad Hadsereghez, amely támadást intézett Aleppo és Damaszkusz ellen. A polgárháború okai között a szerző szerint „nem mellőzhető a Szír Szabad Hadsereg külföldi támogatásának figyelembevétele sem” – ugyanakkor ezt sajnos nem fejti ki részletesen, pedig a polgárháború rémes pusztításait és annak következményeit – például a több milliós menekültáradatot látva, amely Európában is komoly politikai gondokat okozott, fontos információ lenne, hogy kinek, milyen éröknek állt érdekében a szír állam szétverése? Hiányolom annak említését is, hogy milyen szerepet játszott az elégedetlenség szításában és a lázadás kirobbanásában a több évig tartó súlyos szárazság. Ez ugyanis lényeges szempont, mely előre vetíti a potenciális környezeti válságok növekvő fontosságát biztonságpolitikai szempontból, hiszen a vízhiány egész Észak-Afrika centrális gondjává válhat a közeljövőben.

A térség államaira jellemző a nem-állami fegyveres csoportok, szervezetek tartós jelenléte. Ezek szerepét és destabilizáló vagy éppen stabilizáló hatását is behatóan vizsgálta a szerző. A decentralizált és aszimmetrikus hadviselés stratégiája révén komoly befolyásra tettek szert, főleg Irakban és Szíriában. Kiemelten tárgyalja a szalafista dzsihadisták által szervezett Iszlám Állam létrejöttét és tevékenységét. Az ún. bagdadi kalifátus a Sykes-Picot egyezményvel 1916-ban létrehozott államkeretek felbomlását akarta elérni. Kitűnt különös kegyetlenségével, anyagi forrásait a szervezett bűnözéssel (tűsszedés, olajbiznisz) való összefonódás biztosította. A szerző joggal állapítja meg, hogy az IS az iraki háború és a szíriai polgárháború által teremtett káosz és biztonsági vákuum következménye volt, és időleges

sikere annak is köszönhető, hogy a nagyhatalmak nem szívesen vállalkoztak közvetlen beavatkozásra. Gyors terjedését az is lehetővé tette, hogy a jövőtlen fiatalokból könnyen tudott elszánt és kegyetlen harcosokat toborozni. Erejét végül a kurd pesmergák, az iraki reguláris és irreguláris haderő és más arab milíciák összefogása törte meg, az amerikai és orosz légitámadások segítségnyújtása mellett.

Az értekezés írója a tények empirikus számbavétele során értékítéletektől mentes, ideológiai elfogultságok nélküli tárgyalásra törekszik, ami a könyv érdeme. De nem rejti véka alá gondolatait azokban az esetekben, amelyek körül már nemzetközi konszenzus rajzolódik ki az események megítélésében. Ilyen például az a megállapítása, mely szerint a terrorizmus erősödése az Irak elleni háború egyik mellékterméke, valamint az is, hogy a folyamatos külföldi befolyás a bizonytalanság egyik forrása az Öböl-térségben. Ennek ellentmondani látszik, hogy helyenként hiányolja a nagyobb amerikai elkötelezettséget a térség viszonyainak stabilizálásában.

Ehhez két megjegyzést fűznék. Elsőként idézném azt a geopolitikai nézőpontból kifejtett tézist, miszerint Amerika célja a Közel-Keleten nem valamiféle demokratikus stabilitás elérése volt, hanem elsődlegesen az, hogy megakadályozza, hogy a térségben bármelyik regionális hatalom – elsősorban Irán - hegemon helyzetbe kerüljön. Amint George Friedmann magyarul is megjelent könyveiben kifejti, az amerikai Egyesült Államok nem akar mindenáron rendet teremteni, „megoldást” találni a Közel-Kelet vagy az észak-afrikai országok problémáira. Beéri azzal, ha szövetkezik egyes országokkal más országok ellen, így tartva őket egyensúlyban. És a gyenge országok épp gyengeségük folytán szívesen is szövetkeznek vele. „Egy káoszba süllyedt iszlám világ, amely nem képes egyesülni, azt jelenti, hogy az Egyesült Államok elérte stratégiai célját” – írja sommásan G. Friedmann A következő száz év c. könyvében.

A másik megjegyzésem az, hogy régóta érlelődik a szándék a térségből való visszavonulásra; már Obama elnöksége alatt is vonakodtak belebonyolódni a helyi konfliktusokba, Trump elnöksége alatt pedig láthatóan Izrael védelmén túl már csak az Irán-ellenes szövetség motivációja tartja fenn az amerikai jelenlétet. Ennek okait egy legutóbbi írás a Foreign Affairs-ben a következőképpen világítja meg: Amerikának nincsenek vitális érdekei a Közel-Keleten, ki kellene vonulni, *mert már nem éri meg*. Nagyot változott a helyzet a korábbi időkhez képest, amikor drága volt az olaj, és kulcsfontosságú volt a hozzáférés, a szállítási útvonalak biztosítása. „And the terrifying outbreak of a global pandemic has been the starkest reminder yet that the United States has work to do to refocus its priorities on the most

pressing current and future challenges.”¹ (A globális járvány szörnyű kirobbanása pedig a legerősebb emlékeztető arra, hogy az Egyesült Államoknak azon kell munkálkodnia, hogy újra fókuszálja prioritásait, a jelen és a jövő legégetőbb kihívásaira válaszolva.) E célból pedig nem katonai, hanem mindenekelőtt diplomáciai aktivizmusra lenne szükség, hogy fenntartható, tartós eredmények szülessenek. Az idézett cikk szerzői párbeszédet javasolnak Szaúd-Arábia és Irán között, amit a járvány miatt tudatosuló közös veszélyeztetettség is elősegíthet. Javaslatuk szerint egy új intézményesülési folyamatot kell elindítani, amely megteremtené az érdekek egyeztetésének feltételeit, visszaadva a szuverén jogokat a térség országainak a köztük lévő viszályok rendezésére.

Kis Benedek József könyve e tekintetben teljesen a korszellem jegyében jár el, amikor felpanaszolja a térség államközi viszonyainak gyenge intézményesülését. Sajnálattal állapítja meg, hogy az Öböl-menti Országok Együttműködési Tanácsa (CCG) a sok ellentétes érdek miatt egyelőre nem képes betölteni a stabilizáló szerepet, holott csak ez oldhatná meg a tartós biztonság problémáját. Mindazonáltal lát biztató jeleket is ebbe az irányba.

Kis Benedek József értekezését magvas elemzései és a benne foglalt gazdag ismeretanyag alapján nagyra értékelem, és javaslom a tisztelt Bíráló Bizottságnak az értekezés elfogadását és számára az akadémiai doktori cím odaítélését.

Balatonakarattyá, 2020 május 27.

Dr. Bayer József, az MTA rendes tagja

¹ Daniel Benaim and Jake Sullivan: Americas Opportunity in the Middle East: Diplomacy could succeed where military force failed. 2020 máj/jun.

